

2. téma

ŘECKO – TEMNÉ OBDOBÍ (1100 – 800 př. n. l.) A DOBA ARCHAICKÁ (800 – 500 př. n. l.)

Po zániku mykénské kultury, tzn. zániku paláců i jejich vládařů, nastává období označované jako temné, což znamená, že z té doby nemáme žádné písemné zprávy, protože lineární písmo B, kterým se v době mykénské psalo, lidé zapomněli). Jde ve srovnání s předcházející dobou o etapu s nižší kulturní úrovní, poněvadž nově příchozí obyvatelstvo (Dórové) byli především pastevcí a válečníky. V literatuře se lze setkat i s označením období homérské, protože hlavním písemným pramenem jsou Homérovy eposy Ílias a Odyssea, případně období herojské, protože je spojeno s mnoha řeckými hrdiny-hérovy, či archaické, tzn. starobylé.

Nicméně jde o období nesmírně důležité, poněvadž v něm se formovaly základy řeckého městského státu – polis, což bylo území, jehož politickým, hospodářským, náboženským i kulturním centrem bylo město a jeho zemědělské zázemí. Zatímco v dnešní době chápeme termín městský stát spíše teritoriálně, Řekové polis vnímali jako společenství lidí-občanů (Athény = Athéňané), kteří jsou vzájemně úzce spojeni společnými právy (vlastnit půdu a domy na území polis, účastnit se politického i náboženského života obce) a povinnostmi (bojovat v armádě, účastnit se náboženského a politického života obce). Zatímco ve vlastní obci, kde se narodili, byli vnímáni jako její občané s právy a povinnostmi z toho vyplývajících, v jiné řecké obci mohli žít a pracovat, ale jako cizinci (je rozdíl mezi slovem cizinec a barbar). Občany a cizince (xenos, v Athénách metoikos) pak ještě doplňovali ženy, děti, otroci a propuštěnci.

Počet řeckých polis, které postupně vznikaly (velká řecká kolonizace) nejen ve vlastním Řecku (do starověkého Řecka se nepočítá Makedonie, dnes severní Řecko), ale i v Egeidě, na březích Černého moře i ve Středomoří, se pouze odhaduje a dosahoval několika set. Přitom počet jejich obyvatel i rozloha polis mohly být velmi malé. K nejvýznamnějším patřily Athény, Sparta, Korint, Théby; v Malé Asii Halikarnassos, Efesos, Milét, Pergamon; na Sicílii Syrakúsy aj. O většině polis máme poměrně málo zpráv, a pokud, tak jen útržkovitých. Athény a Sparta si během let vydobily výjimečné postavení, jehož výrazem bylo postavení obou obcí v čele spolku (Peloponéský spolek, Athénský námořní spolek), a ovlivnily dějin celého starověkého Řecka. Jednotlivá města si postupně vybudovala místa a stavby spojené jak s ekonomickým, tak politickým a kulturním životem města (agora, stoa, chrám, divadlo, gymnasion, ódeion), které se pak staly charakteristickým prvkem každé, i nově založené polis.

Pro vývoj v době archaické jsou typické ještě dva faktory: velká řecká kolonizace a raná řecká tyranis.

Velká řecká kolonizace (8. – 6. stol. př. n. l.), tj. osídlování nových území v oblasti Egeidy, Středomoří a Černého moře, byla procesem, který měl určitým způsobem zmírnit či vyřešit problémy, které se postupem času v jednotlivých obcích nahromadily. Ty souvisely s odstraněním krále v čele obce, s bojem o moc mezi aristokratickými rody i ekonomickým napětím mezi majiteli půdy (hl. aristokracií) a obyvatelstvem, které půdu pozbývalo, mj. i z důvodu zadlužení. Nedostatek půdy, nespokojenost se stávajícími poměry, vidina lepší budoucnosti, touha po dobrodružství, to vše mohlo hrát svou roli v účasti na výpravě do neznáma.

Nově zakládané osady se nazývaly apoikie, mateřské město, které osadníky vysílalo, metropolis. Před založením apoikie, která politicky i ekonomicky byla na mateřském městě nezávislá, byla obvykle konzultována věštitelna v Delfách. V čele výpravy stál aristokrat (druho- nebo třetírožený syn), výprava čítala několik set osadníků, kdy na založení nové polis, se mohlo podílet i několik poleis (metropolí najednou). Později i samotné nově založené poleis mohly vysílat své osadníky a zakládat další obce.

Základními směry kolonizace byly: pobřeží Malé Asie, severní pobřeží Egejského moře a černomořské úžiny, pobřeží Černého moře, Sicílie a jižní část Apeninského poloostrova (Magna Graecia), jižní pobřeží Iberského poloostrova (dn. Španělsko) a Galie (dn. Francie). Řecké osady takto založené se staly zprostředkovateli obchodu s vnitrozemím, šířiteli řecké kultury i jazyka. Mezi nimi a zemí původu zůstávalo stálé pouto jazyka, náboženství a panhelénských her (Helénové, helénská kultura).

Vzmach kolonizace vedl k rozšíření kontaktů (i poznatků) s okolními zeměmi, rozvoji námořní dopravy i obchodu, rostoucí prosperitě řemeslníků, obchodníků a loďařů jak v metropolích, tak následně v založených koloniích, i k zrodu ekonomicky silné, neurozené vrstvy občanů, kteří začali požadovat podíl na moci po rodové aristokracii, která do té doby v polis zastávala úřady.

Východiskem z rodící se politické krize byla v některých obcích tyranida (tyranis) jako přechodný typ vlády, která do čela obce sice často vynesla příslušník rodové aristokracie, jenž však podporu pro svou vládu hledal u řemeslníků, obchodníků, rolníků a bezzemků, jejichž zájmy podporoval i proti těm, k nimž původně přínáležel. Tyranidu lze z dlouhodobého pohledu na dějiny jednotlivých poleis vnímat kladně, poněvadž tyrani (= samovládci) ve snaze upevnit si svou pozici podporovali ekonomické zájmy obce, rozdělovali půdu bezzemkům, podíleli se na kulturním rozkvětu obce (Peisistratovci v Athénách - divadlo), zaváděli kult všeřeckých bohů (Korint – Apollón, Athény – Pallas Athéna) a hry jim zasvěcené. Zatímco první generace byla vnímána víceméně kladně (mnozí z nich byli počítáni mezi sedm mudrců), následné generace, které se snažily udržet si moc i násilím, byly často svrženy a jejich záporné vnímání ze strany obyvatelstva přispělo k tomu, že slovo tyran má dnes pejorativní význam. Ke svržení většiny tyranid přispěla nejen malá obliba druhé, případně třetí generace tyranů, ale také ekonomický vzmach řemeslníků a obchodníků, kteří se emancipují a začínají požadovat podíl a možnost rozhodovat o politice obce.

Kontrolní otázky

1. Vysvětlíte pojmy, kterými se označuje období řeckých dějin mezi roky 1200 – 500 př. n. l.
2. Co víte o Homérovi a jeho eposech?
3. Charakterizujte polis.
4. Objasněte pojmy agora, gymnasion, stoa, ódeion.
5. Vyznačte na mapě oblasti, které byly v centru zájmu velké řecké kolonizace, případně obce, které díky ní byly založeny.
6. Vysvětlíte příčiny velké řecké kolonizace.
7. Objasněte její důsledky.

8. Vysvětlete pojem kolonie a srovnajte jej s jeho užitím v dalších etapách světových dějin.
9. Kdo je to tyran?
10. Jak lze hodnotit roli tyranů v řeckých dějinách?

Literatura:

- BARTONĚK, Antonín: Odysseové na mořích historie. Praha 1976.
- BOUZEK, Jan – HOŠEK, Radislav: Antické Černomoří. Praha 1978.
- FISCHER, Josef: Griechische Frühgeschichte bis 500 v. Chr. Darmstadt 2010.
- GRANT, Michael: Zrození Řecka. Praha 2002.
- MIREAUX, Émile: Život v homérské době. Praha 1980.
- OLIVA, Pavel: Raná řecká tyranis. Praha 1954.
- OLIVA, Pavel: Zrození evropské civilizace. Praha 2003.
- PATZEK, Barbara: Homer und seine Zeit. München 2009.
- WELWEI, Karl-Wilhelm: Die griechische Frühzeit. München 2002.

Přílohy:

Řecká kolonizace

Pozdní návrat Řeků z Tróje byl příčinou novot, ve městech docházelo často k vnitřním bojům, po nichž někteří odcházeli a zakládali nová města. . . . Jen s potížemi a po dlouhé době se Řecko dočkalo trvalého klidu, už v něm nedocházelo k žádným násilným pohybům obyvatelstva, jež zakládalo osady. Tak například Athéňané vyslali osadníky do Iónie a na mnoho ostrovů, kdežto v Itálii a na Sicílii založil většinu osad Peloponésané a usadili se také v některých místech ostatního Řecka. Všechna tato místa byla však kolonizována až po trojské válce.

Jak se moc Řecka zvětšovala a jak se v něm bohatství hromadilo rychleji než předtím, obvykle ve městech současně se vzrůstem důchodů vznikaly tyranidy (dřív tam byly dědičné monarchie s přesně vymezenými výsadami). Řecko také stavělo loďstvo a více se věnovalo moři.

Zdroj: Thúkydídés: Dějiny peloponéské války. Praha 1977, s. 28.

Výzva k boji

Zemřítí v prvních řadách je krásné, padne-li v boji

chrabřý, statečný muž, bojuje za svoji vlast.
Rodnou však opustit obec a žirné domovské lány,
žebrotou hledat si chléb nejhorší je ze všech běd:
bídňe se plahočit světem i s matkou, i se starým otcem,
s manželkou mladosti své, s dítkami nezralých let.
Ten, ať kamkoli přijde, jen nenávist u lidí budí,
prchá-li chudobě zlé, ohavnou bídou-li štván;
uvádí v hanbu svůj rod a krásná zevnějšek hyzdí,
pozbyvá veškeré cti, zkáza a nezdar jde s ním.
Potom tak ohledů nedojde muž, jenž vláčí se takto
světem, a úcty je prost, a s ním pak v budoucnu rod.
Za vlast bojujme mužně a za děti ochotni buďme
podstoupit dokonce smrt! Života nešetřme již!
Mladí muži, nuž srazte se k sobě a bojujte spolu!
Nechť se útěk a strach nepočne u vašich řad!
Nadšením naplňte srdce a odvahu posilte v hrudi,
s muži když nastává boj, nelpěte na žití svém!

Zdroj: Tyrtaios: Elegie. In: Nejstarší řecká lyrika. Praha 1981, s. 33.

Řekové v Egyptě

Amásis, jsa ctitelem Řecka, projevoval těm i oněm Řekům svou přízeň, hlavně však těm, kteří docházeli do Egypta, daroval k osídlení město Naukratis; těm pak z nich, kteří tam nechtěli bydlet, nýbrž jen konat plavby, daroval pozemky na oltáře a svatyně pro bohy.

Zdroj: Hérodotos: Dějiny 2, 178

Tyranida v Korintu

Po čase se chtěl Kypselos vrátit do Korintu a požádal o věštbu v Delfách. Obržev příznivý výrok, odebral se do Korintu bez otálení a brzy se stal jedním z nejoblíbenějších občanů; byl statečný, rozumný a zdálo se, že je přítelem lidu, na rozdíl od ostatních Bakchiovců, kteří byli bezohlední a násilničtí. Ještě více oblíby si získal, když se stal polemarchem, protože byl daleko

nejlepší ze všech, kteří kdy tuto hodnost měli. Pozoroval, že Korint'ané jsou proti Bakchiovčům naladěni nepřátelsky, že však jim chybí vůdce, s jehož pomocí by je svrhli; přidal se tedy k nim a stal se hlavou lidu. Rozšiřoval věštbu, že je souzeno, aby jím byli svrženi za to, že ho kdysi jako novorozeně chtěli utratit, a že prý mu strojí nástrahy i nyní, avšak nemohou zvrátit osud. Lidé přijímali jeho slova s radostí, protože k nim chovali nepřátelství, k němu však přízeň, a v jeho celkové zdatnosti spatřovali záruku, že dílo provede dobře. Nakonec se obklopil spiklenci a zabil právě panujícího Patrokleida, který přestupoval zákony a byl nenáviděn. Místo něho učinil lid záhy basileem jeho. On povolal nazpět vyhnance a těm, které Bakchiovci prohlásili za bezecné, vrátil čestná práva. Proto mu byli k službám, v čem jen chtěl: ty, kdo mu nebyli milí, vystěhovával do osady; Bakchiovce vypověděl a majetek jim zkonfiskoval.

Zdroj: Nikolaos z Damašku (FGrHist 90 F 57). In: Antika v dokumentech I. Řecko. Redigovali Julie Nováková a Jan Pečírka. Praha 1959, s. 69-70.

Hodnocení tyranů

Všichni tyrani, kolik jich jen bylo v řeckých městech, hleděli pouze na své vlastní zájmy, ať už šlo o jejich osobní bezpečnost, nebo o zvětšení jejich rodinného majetku, řídili proto svůj stát s největší možnou obezřelostí a jinak nevykonali nic, co by stálo za zmínku, leda proti vlastním sousedům. Ovšem tyrani na Sicílii dospěli k velké moci. Tak bylo Řecko po dlouhý čas všestranně zdržováno, nedokázali uskutečnit něco významného společně a jednotlivá města byla příliš málo podnikavá.

Zdroj: Thúkydídés: Dějiny peloponéské války. Praha 1977, s. 30 (I, 17).

Charakteristika polis

Svůj stát nazývali Řekové polis, což je výraz, který nám nezní cize, protože se z něho vyvinula naše „politika“ (a také „policie“). Překládáme je obvykle slovy „obec“, „městský stát“ nebo prostě „stát“ (z latinského status politicus, „politický stát“); ve všech případech ovšem nevýstižně. Polis znamenala někdy víc a někdy méně než náš stát; nebyla vždy ani městským státem v tom smyslu, že by se omezovala na jedno město, a obcí byla jen ve zvláštním pojetí. Protože překlad je (podobně jako politika) jen uměním možného, nezbyvá než doplnit jej výkladem. Nejlépe přímo z úst řeckých autorů; tím spíš, že v dnešních knihách se mluví hlavně o tom, jak řecký stát chápou dnešní autoři.

Thúkydídés píše na namátkou vybraném nenápadném místě Dějin: „Epidamnos je posli, která leží při plavbě na sever na pravém břehu Iónského moře. Míni tím město s citadelou, („akropolí“), jež je střediskem kraje s několika obcemi; nic víc a nic méně. Na jiném místě téhož díla, tentokrát slavném a často citovaném, zaznamenává Periklova slova: „Naše polis je otevřena všem.“ Míni tím Athény, jak vyplývá z kontextu, a to jednak jako město v běžném smyslu, jednak jako stát se všemi právními, hospodářskými, vojenskými a kulturními institucemi. A nejen Athény, nýbrž celou Attiku s městy a vesnicemi, jejíž občané se nenazývali Attičané, nýbrž Athéňané.

V Sofoklově Antigoně vystupuje Kreón s prvním prohlášením ve funkci krále: „Občané, pokud jde o polis, bohové šťastně provedli její loď bouří.“ Jde tu o přirovnání státu k lodi, tisíckrát od těch dob opakované, a stát se tu chápe ve smyslu územní a politické organizace. O něco později Kreón říká: „Celé polis bylo oznámeno ...“ a míní tím nikoli stát, nýbrž lid (včetně neobčanů). Na jiném místě označuje týmž výrazem pouze občany: „Koho zvolila polis, toho je třeba poslouchat v dobrém i ve zlém, ve velkém i malém.“ Když pak Kreón vydá svůj proslulý svévolný rozkaz, jenž odporuje nábožensky posvěceným zvyklostem, jeho syn Haimón se proti němu postaví slovy: „Není to polis, kde vládne jeden muž!“ Zde nám zvlášť jasně vystupuje další význam výrazu polis, který by jakýkoli překlad setřel; rozumí se jí společenství svobodných lidí, které si vládne podle svých zvyklostí a svých zákonů.

Aristotelés definuje polis (v Politice) jako „společenství rodů a míst pro dokonalý a soběstačný život“. Je podle něho „přirozeným útvarem“, stejně jako „člověk je tvorem přirozeně určeným pro život v obci! (nebo ve státě, chceme-li tak přeložit jeho známé *anthrópos fysei zoon politikon*). Vznikla sice „za účelem zachování života, ale trvá za účelem dobrého života“, „je dílem přátelství, tj. svobodného rozhodnutí pro společné žití“, a „její podstatnou složkou je spravedlnost“. Platón považuje za jejího tvůrce „potřeby lidí“, z nichž „první a největší je opatrování potravy, abychom byli a žili, ... druhá pak obydlí, třetí oděv a podobné věci“ (jak říká Sokratovými ústy v Ústavě). „Tak tedy přibírá na pomoc jeden druhého, toho k té a jiného k oné potřebě, a protože je mnoho potřeb, shromáždí se mnoho společníků a pomocníků do jednoho bydliště; tomuto sdružení v jednom bydlišti jsme dali jméno polis.“

Zdroj: Zamarovský, Vojtěch: Řecký zázrak. Praha 1972, s. 150-151.

Buttinová, Anne-Marie: Řecko. Praha 2002, s. 13

Dějiny Řecka se skládají z vytváření rozličných měst a poté z jejich vzájemných střetů nebo z uzavírání spojenectví mezi nimi, aby mohla čelit vnějšímu ohrožení, nebo vytváření koalic jedné skupiny řeckých měst proti skupině jiné. Vývoj těchto měst se mění v čase, což vysvětluje, proč Athény, Sparta a Théby atd., mohly zaujmout v různých dobách přednostní postavení. Žádné z měst se nemůže pyšnit tím, že se definitivně stalo centrem země, i když mnohá z nich o nadvládu nad ostatními usilovala a někdy jí i dočasně dosáhla.

Řecká kolonizace

Kolonizací se obvykle rozumí mocenské pronikání silného centra do jiných oblastí, jehož cílem je podrobit si nová území a využít jich k obohacení centra a k rozšíření jeho vlivu. Termín je odvozen od latinského výrazu *colonia*. Římané zakládali své kolonie v Itálii a později i v provinciích jako opěrné body své politické a vojenské moci. Občané kolonií měli i nadále občanské právo a byli představiteli římských zájmů v kolonizovaných oblastech.

Řecká kolonizace 8. – 6. století měla odlišný charakter. Řekové sami označovali své kolonie jako *apoikie*. Každý občan měl svůj oikos – tj. svůj domov a své hospodářství – ve své obci. Vytvoření *apoikie* znamenalo, že skupina občanů se vystěhovala ze své rodné obce a založila

domov na jiném místě. Když dosáhli cíle své cesty, rozdělili si obvykle zemědělskou půdu a vytvořili tak nové občanské společenství.

Kolonie (*apoikia*) se tak stala zpravidla samostatnou hospodářskou a politickou jednotkou, zárodkem nového státu (*polis*), který se pak rozvíjel v místních podmínkách bez přímého vlivu mateřské obce. Jinak tomu bylo nejednou tam, kde kolonie zakládala ve svém sousedství své vlastní kolonie a upevňovala tak své postavení v novém prostředí.

Zdroj: Oliva, Pavel: Zrození řecké civilizace. Praha 2003, s. 38